

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ, Τσάλκα, ΕΣΣΔ

Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ*

Ἡ Γ' ἐπιστημονικὴ συνδιάσκεψη ὅλων τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας (*Ἀριστοτέλεια ἀναγνώσματα*) δὲν εἶναι μόνο ἔκφραση ἐκτίμησης καὶ σεβασμοῦ ἀπέναντι στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες στοχαστές, ἀλλὰ καὶ ἓνα εἶδος διαλόγου μ' αὐτούς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει ἡ μελέτη τῶν προβλημάτων ποὺ ἀπασχολοῦσαν τοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ἀνάγκη τοῦ διαλόγου ὑπαγορεύεται καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους λόγους. Ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι χωρὶς τὴ βαθιὰ ἀφομοίωση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ἰδιαίτερα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς, ὅπου στὴν ἀρχικὴ τους μορφή περιέχονται ὅλα τὰ μεταγενέστερα φιλοσοφικὰ ρεύματα, εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει καλλιεργημένη σκέψη καὶ βαθιὰ κατανόηση τῶν προβλημάτων τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐμφανίζεται τοῦτο τὸ ἐρώτημα: Πῶς μπορεῖ τὸ παρελθὸν καί, πολὺ περισσότερο, ἡ ἀπὸ πολλοῦ περασμένη ἀρχαιότητα, ποὺ βυθίστηκε στὴν ἀνυπαρξία, νὰ ἀσκεῖ κάποια, ἔστω καὶ ἐλάχιστη αἰσθητή, ἐπίδραση στὰ σημερινὰ πράγματα καὶ στὸ μέλλον ποὺ μποροῦμε νὰ ἀγκαλιάσουμε μὲ τὸ βλέμα μας, μιὰ καὶ «τὸ παρελθὸν» εἶναι κάτι ποὺ ὑπῆρξε, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει πιά; Ἡ, ἂν θέλουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ φιλοσοφικὴ ὀρολογία, μπορεῖ ἄραγε ἡ ἀνυπαρξία νὰ ἐπιδρᾷ στὴν ὑπαρξη, αὐτὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει σ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει;

Μιλῶντας γενικά, τὴν ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καὶ εἰδικότερα στὸ πρόβλημα τοῦ συσχετισμοῦ ἀνάμεσα στὰ δύο ἀντίθετα —τὴν ὑπαρξη

* Στὴν πόλη Τσάλκα, κέντρο τῆς περιοχῆς μὲ ἐλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς ΣΣΔ Γεωργίας, τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1984 πραγματοποιήθηκε ἡ Γ' ἐπιστημονικὴ συνδιάσκεψη γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας (*Ἀριστοτελικά ἀναγνώσματα*). Στὶς ἐργασίες τῆς πῆραν μέρος 65 φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες ἀπὸ διάφορες Δημοκρατίες καὶ πόλεις τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Πρωτεργάτης, ὁργανωτὴς καὶ δραστήριος μέτοχος σὲ κάθε τέτοια συνδιάσκεψη εἶναι ὁ καθηγητὴς Θ. Κεσσίδης, ἐπιστήμονας τοῦ Ἰνστιτούτου Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπὸ τὸ χωριὸ Σάντα τῆς περιοχῆς τῆς Τσάλκας. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι εἰσήγηση τοῦ Θ. Κεσσίδη ποὺ παρουσιάστηκε στὴ Συνδιάσκεψη.

καὶ τὴν ἀνυπαρξία — μπορεῖ νὰ τὴ βρεῖ κανεὶς στὴ διδασκαλία τοῦ Ἡράκλει-
του τοῦ Ἐφέσιου. Ἄς σημειώσουμε στὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἦταν ὁ
πρῶτος ποὺ πρόσεξε τὴ διαλεκτικὴ (ἀντιφατικὴ) φύση τοῦ χρόνου καὶ τῆς
ἴδιας τῆς πραγματικότητας. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ χρόνου συνίσταται στὴν ταυ-
τόχρονη παρουσία καὶ ἀπουσία τοῦ παρελθόντος μέσα στὸ παρόν. Συγκρί-
νοντας τὴ ροὴ τοῦ χρόνου μὲ τὸ ἀεικίνητο νερὸ τοῦ ποταμοῦ, ὁ Ἡράκλειτος
ἔλεγε ὅτι «μέσα στὸν ἴδιο πάντα ποταμὸ μπαίνουμε καὶ δὲν μπαίνουμε».
Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀρχαῖος φιλόσοφος, ποὺ διατύπωσε αὐτὴ τὴ
παράδοξη κρίση, ἀποροῦσε γιὰ τὴ φύση τοῦ χρόνου, ἰδιαίτερα τοῦ παρόντος.

Δὲν ὑπάρχει, θὰ νόμιζε κανεὶς, τίποτε πιὸ ἐξόφθαλμο καὶ προσιτὸ ἀπὸ
τὸ παρόν, ποὺ τὸ ἐκφράζουμε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «τώρα». Οὔτε μᾶς φαίνεται
παράδοξη ἡ κρίση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ κάθε «τώρα» εἶναι, ταυτόχρο-
να, τέλος τοῦ παρελθόντος καὶ ἀρχὴ τοῦ μέλλοντος, δηλαδὴ εἶναι κάτι τὸ
συνεχές, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι καὶ κάποιο ὄριο ἀνάμεσα στὸ παρελθὸν
καὶ τὸ μέλλον. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα ὅμως, συναντᾶμε σοβαρὲς δυσκολίες. Γιατὶ
αὐτὸ τὸ ὄριο εἶναι ἄπιαστο! Τὸ κάθε «τώρα», μόλις ἐμφανιστεῖ, χάνεται τὴν
ἴδια στιγμή στὸ παρελθόν, γίνεται «μὴ τώρα». Τὸ μέλλον πλησιάζοντας
γίνεται παρόν. Ἀλλὰ ἡ ἐμφάνιση τοῦ παρόντος εἶναι ταυτόχρονα ἡ ἀποχώ-
ρησή του στὸ παρελθόν. Ἄρα, τὸ κάθε «τώρα» εἶναι ταυτόχρονα καὶ «μὴ
τώρα», μὲ ἄλλα λόγια τὸ κάθε παρόν (ὑπαρξία) περικλείει μέσα του τὸ πα-
ρελθόν (ἀνυπαρξία). Στ' ἀλήθεια τὸ παρελθόν, ἐνῶ ἀπουσιάζει, ὑπάρχει μέσα
στὸ παρόν. Ἄρα δὲν ὑπάρχει κανένα «νεκρὸ» παρελθόν. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο
ποὺ ἔχει τὴν αἴσθηση τοῦ ἱστορισμοῦ, τὸ παρελθόν εἶναι οἱ ζωντανοὶ ἄν-
θρωποι, τὰ ἔργα τους, οἱ σκέψεις καὶ οἱ συγκινήσεις τους, ποὺ ἐγγίζουν τὰ
δικά μας ἔργα, σκέψεις καὶ συγκινήσεις. Πάει χρόνος πολὺς ἀπὸ τότε ποὺ
ἔζησαν ὁ Μιλτιάδης, ὁ Φειδίας καὶ ὁ Εὐριπίδης, ἐνῶ οἱ πράξεις καὶ τὰ ἔργα
τους εἶναι ἀθάνατα στὴ μνήμη τῆς ἀνθρωπότητας.

Τὰ θεωρητικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸ Δημόκριτο, τὸν Πλά-
τωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη μᾶς ἀπασχολοῦν καὶ σήμερα. Τὶς δυσκολίες ποὺ
συναντοῦσαν ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Σωκράτης τὶς συναντᾶμε
κι ἐμεῖς. Εἶναι φανερὸ ὅτι καμιὰ βαθιὰ κατανόηση κάποιου σύγχρονου φι-
λοσοφικοῦ καὶ θεωρητικοῦ προβλήματος δὲν εἶναι δυνατὴ γενικὰ χωρὶς
τὴ συναναστροφή μας μὲ τοὺς ἀρχαίους στοχαστές, ἔξω ἀπὸ τὸ διάλογο μ'
αὐτοὺς καὶ χωρὶς τὴν ἀφομοίωση τῆς θεωρητικῆς ἐμπειρίας τους.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἱστορικό, εἶναι ὀργανικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορίας.
Οἱ ἱστορικὲς δοκιμασίες ποὺ ἔλαχαν στὸν Περικλῆ καὶ τὸ Δημοσθένη δὲν
ἔπαψαν νὰ μᾶς βασανίζουν ἐπειδὴ ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Δημοσθένης ἔπαψαν
νὰ συμμετέχουν στὴν ἱστορικὴ διαδικασία, κομμάτι τῆς ὁποίας εἴμαστε
ἐμεῖς. Συγκινούμαστε, ὑποφέρουμε καὶ χαιρόμαστε μαζί μὲ τοὺς ἀρχαίους
Ἕλληνες, γιατί οἱ λῦπες καὶ οἱ χαρές τους εἶναι οὐσιαστικὰ καὶ δικές μας

λῦπες καὶ χαρές. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἱκανότητα νὰ συμμεριζόμαστε τὶς ξένες συγκινήσεις ἔγκειται ἡ αἴσθησις τοῦ ἱστορισμοῦ, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει οὔτε ὁ ἄνθρωπος, οὔτε ὁ ὑψηλὸς ἀνθρώπινος πολιτισμός.

Ἡ ἱστορικὴ διαδικασία σὰν ἐναλλαγὴ ἐποχῶν καὶ γενιῶν, σὰν κίνησις καὶ ἀλλαγὴ, δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ χρόνο, ἔξω ἀπὸ τὴν ροὴν τοῦ ἀπὸ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ μέλλον. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι χρόνος. Ὅπως σωστὰ παρατήρησε ὁ Ἀριστοτέλης «ὁ χρόνος δὲν εἶναι κίνησις, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὑπάρχει χωρὶς τὴν κίνησις». Ἡ ροὴ τοῦ χρόνου ὑλοποιεῖται καὶ διαιωνίζεται μέσα ἀπὸ τὶς πράξεις καὶ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, τὰ ἔθιμά τους, τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὴν σκέψιν τους. Ὁ σεβασμὸς ποὺ δείχνουμε στὰ ἔθιμα καὶ τὶς παραδόσεις, εἶναι μιὰ σαφέστατη ἀπόδειξις τῆς σχετικῆς κυριαρχίας τοῦ παρελθόντος ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἀπὸ δὴ πηγάζει ἡ ἰσχυρὴ ἀκτινοβολία τοῦ παρελθόντος, ποὺ ἐπηρεάζει τὸ παρὸν καὶ τὸ διαμορφώνει κιόλας ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις.

Μὲ μιὰ ὀρισμένη ἐννοία τὸ παρελθὸν εἶναι πιὸ δυνατὸ ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀπὸ τὴν ἄποψιν ὅτι ἤδη ὑπῆρξε, ἔχει ὑλοποιηθεῖ στὴν ἱστορικὴ πείρα τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ τὸ παρὸν ἀκόμα ρέει καὶ τὸ μέλλον πρόκειται ἀκόμα νὰ ῥθει. Ἀλλωστε, τὸ μέλλον (ἐν μέρει καὶ τὸ παρὸν) μᾶς ἐπιφυλάσσει διάφορα ἀπρόοπτα. Δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμπτωση ποὺ ἡ ἰδέα τῆς Μοίρας καὶ τῆς τυφλῆς Τύχης, ποὺ χαλᾶνε τὰ σχέδια τῶν θνητῶν, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τραγωδίας.

Ὅποιοδήποτε πρόγραμμα —κοινωνικό, πολιτικό, ἐπιστημονικὸ ἢ φιλοσοφικό— πρέπει νὰ ἔχει γιὰ ἀφετηρία τοῦ ὅχι μόνο καὶ ὅχι τόσο τὸ ἀναμενόμενο μέλλον, ὅσο τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν. Γιατὶ ἐμεῖς δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη ἱστορικὴ πείρα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πείρα τῶν περασμένων γενιῶν. Γιὰ νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὸ μέλλον καὶ νὰ κάνουμε μιὰ σωστὴ ἐπιλογὴ, χρειάζεται καθε φορὰ νὰ κοιτάζουμε πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ συνειδητοποιοῦμε τὴν περασμένη ἱστορία. Πιὸ ἀπλά, ἡ κατανόησις τοῦ παρελθόντος εἶναι ἐγγύησις ἐνὸς αἰσίου μέλλοντος. Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ἡ λαϊκὴ σοφία τῶν Καυκασιανῶν λέει: «Ὅποιος ρίξει μιὰ πιστολιά στὸ παρελθόν, θὰ χτυπηθεῖ ἀπὸ μιὰ κανονιά τοῦ μέλλοντος». Κι ἄς λένε πῶς τὸ μόνο ποὺ διδάσκει ἡ ἱστορία εἶναι ὅτι δὲν ἔχει μάθει τίποτε σὲ κανένα. Ἡ ἱστορία δὲν διδάσκει μόνο ἐκείνους ποὺ δὲν θέλουν νὰ διδαχθοῦν ἀπ' αὐτήν.

Ἀσφαλῶς τὰ ὅσα εἶπαμε δὲν ἰσοδυναμοῦν μὲ παρελθοντολατρεία, μὲ προσκύνημα σ' αὐτή, μὲ ἀναγνώριση τῆς ἀμέριστης κυριαρχίας τοῦ παρελθόντος ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Κάθε ἄλλο. Αὐτὸ ποὺ θέλουμε νὰ ποῦμε συνοψίζεται στὴν ἀπλὴ ἀλήθεια, ὅτι ἡ βαθιὰ κατανόησις τῶν σύγχρονων προβλημάτων προϋποθέτει μιὰ οὐσιαστικὴ μελέτη τῆς περασμένης πείρας τῆς ἀνθρωπότητας, τὴ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας. Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ σημεῖο μπορεῖ εὐκόλα νὰ διερωτηθεῖ κανεὶς: Καὶ τότε ποῖός εἶναι ὁ ρόλος τοῦ μέλλοντος στὴ ζωὴ καὶ τὴ δραστηριότητα τῶν ἀν-

θρώπων; Κατά τὴ γνώμη μας ὁ ρόλος αὐτὸς εἶναι σημαντικός. Ἄν καὶ ἀπὸ ἀντικειμενικὴ ἄποψη τὸ μέλλον χάνει σὲ σύγκριση μὲ τὸ ὑλοποιημένο παρελθόν, ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅμως τῆς ὑποκειμενικῆς δραστηριότητος καὶ τῶν συγκινήσεων τῶν ἀνθρώπων, τὸ μέλλον δὲν ὑστερεῖ παρὰ στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ τὸ παρελθόν. Παρ' ὅλο ποὺ τὸ ἀναμενόμενο μέλλον ἀκόμα δὲν ὑπάρχει, αὐτό, ὅπως καὶ τὸ παρελθόν ποὺ δὲν ὑπάρχει πιά, βρίσκεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ παρόν. Τὸ ἀναπόφευκτο τοῦ μέλλοντος, ὅπως καὶ τὸ ἀναπότρεπτο ὁρισμένων φαινομένων (π.χ., ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἐποχῶν τοῦ χρόνου ἢ τῶν ἀνθρώπινων γενιῶν), κάνει τὸ ἀναμενόμενο μέλλον, ὡς ἓνα βαθμὸ, πραγματικότητα, πραγματικὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖο μερικὲς φορές συγκινεῖ τὸν ἄνθρωπο πιὸ ἔντονα ἀπὸ τὸ παρόν, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε καὶ τὸ παρελθόν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν θνητό. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος συνειδητοποιεῖ τὸ ἀναπόφευκτο τοῦ θανάτου του, δίνει στὴ ζωὴ του μιὰ ἰδιαίτερη ἰδιότητα καὶ καθορίζει σ' ἓνα σημαντικό βαθμὸ τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς συγκινήσεις του. Στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπερνικήσῃ τὸ θάνατο, νὰ σταθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ χρόνο, ὁ ἄνθρωπος κατέφευγε (καὶ καταφεύγει μερικὲς φορές καὶ σήμερα), σὲ προφητεῖες, μαντεῖες καὶ χρησμολογικὰ ὄνειρα, πράγματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴ μοιρολατρεία καὶ τὴν πίστη στὴν ὑπαρξὴ ὑπερφυσικῶν δυνάμεων καὶ ὄντων. Ἀπὸ δῶ καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀσκήσῃ ἐπίδραση στὸ μέλλον μὲ ξόρκια καὶ μάγια. Ταυτόχρονα ὁ ἄνθρωπος, σὲ ὅλους τοὺς καιροὺς, προσπαθοῦσε νὰ προβλέψῃ τὸ μέλλον μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ συμβάλῃ στὸν ἐρχομὸ τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων ποὺ ἐπιθυμοῦσε, καὶ νὰ ἀποτρέψῃ τὰ ἀνεπιθύμητα. Ὡστόσο ὅμως, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν θνητό, καὶ δὲν εἶναι στὸ χέρι του νὰ νικήσῃ τὸ θάνατο, νὰ ξεπεράσῃ τὸν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς φύσης του. Τὴν ἀθανασία του στὴν ἱστορία καὶ στὴ μνήμη τῶν γενιῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν κατακτᾷ μὲ τὰ καλὰ ἔργα καὶ τὴ δημιουργικὴ ἐργασία.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἱστορικὸ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπάρχει στὸ χρόνο καί, σὰν ἓνας κρίκος στὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, μπαίνει στὴν ἐνιαία ἀλυσίδα τῆς Ἱστορίας. Ὁ ἄνθρωπος ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ χρονικὴ του διάρκεια εἶναι, ἂν τὸ ποῦμε στὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλη, θεὸς εἴτε ζῶο, ἀλλὰ ὄχι ἄνθρωπος. Οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι δημιουργοῦν τὴν ἱστορία τους, ὅμως ὄχι αὐθαίρετα, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς διαμορφωμένες πιά συνθῆκες καὶ περιστάσεις. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ κάθε νέα ἀνθρώπινη γενιά ποὺ μπαίνει στὴ ζωὴ δὲν ἐπιλέγει τὶς συνθῆκες ζωῆς καὶ δράσης, ἀλλὰ τὶς δέχεται σὰν κάτι τὸ δοσμένο, σὰν κάτι ποὺ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ βούληση καὶ συνείδηση. Πιο ἀπλά, δὲν μποροῦμε νὰ διαλέξουμε οὔτε γονεῖς, οὔτε ἱστορία.

Οἱ ὑλικὲς καὶ πνευματικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς, ποὺ τὶς βρίσκει ἡ δοσμένη γενιά τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἀντικειμενοποιημένα ἀποτελέσματα τῆς δράσης τῶν προηγούμενων γενιῶν. Ἔτσι ἡ ἱστορία καθορίζει τὴ δράση τῶν ἀνθρώ-

πων, τῇ βούλῃσιν, τὶς σκέψεις, τοὺς ἀξιακοὺς προσανατολισμοὺς τοὺς, καὶ ταυτόχρονα καθορίζεται ἀπὸ τὴν δράσιν τοὺς. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν τὸ σενάριο ποὺ λέγεται Ἱστορία, εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἡθοποιοὶ ποὺ τὸ παίζουν. Εἶναι πάλι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ προβάλλουν στὸ ρόλο τῶν «κριτικῶν» καὶ ἐρμηνευτῶν τοῦ σεναρίου ποὺ χρησιμοποιοῦν. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀνθρωπότητα προσπαθεῖ νὰ καταλάβει τὴν ἱστορία της, νὰ κατανοήσῃ τὶς ἱστορικές της τύχες, νὰ προβλέψῃ τὸ μέλλον καὶ νὰ καθορίσῃ τοὺς δρόμους τῆς παραπέρα ἀνάπτυξής της.

Ἡ ἱστορία σὰν μιὰ συνεχῆς διαδικασία τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κατανόησης τῆς θύμησης γι' αὐτὴ τὴν δράσιν εἶναι σύγκρασις αὐτοῦ ποὺ ὑπῆρξε μ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καὶ μ' αὐτὸ ποὺ θὰ ὑπάρξῃ. Νὰ γιὰ τὴν ἡ τόσο θὰ ἔλεγε κανεὶς περασμένη γιὰ μᾶς ἀρχαιότητα βρίσκεται πραγματικὰ τόσο κοντὰ μας. Τὸ παρελθὸν ἐνυπάρχει πάντα στὸ παρόν. Οἱ ἰδέες καὶ τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Δημιουργῶν τῆς ἀρχαιότητος δὲν ὑπακούουν στὸ νόμο τοῦ θανάτου· εἶναι πάντα σύγχρονα. Αὐτὴ ἡ Συνδιάσκεψίς μας εἶναι μιὰ εὐγλωττὴ ἀπόδειξις.